

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 95 1974

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lennart Breitholtz

Lund: Staffan Björck, Carl Fehrman

Stockholm: Örjan Lindberger, Inge Jonsson

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Gunnar Brandell, Thure Stenström

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen, Villavägen 7,
752 36 Uppsala

summa, från en synpunkt sett. Stolpe har på det hela varit helt fri från nervöst fromt behov (fast han kanske inte alltid kommit ihåg den saken) att överdriva Birgittas litterära eller politiska insats eller hennes personliga kvaliteter: det avgörande förblir för honom något annat, att en – som han ser det – så väsentlig andlig insats har varit möjlig *trots* så mycken mänsklig skröplighet, *trots* så i alla meningar vidriga yttre omständigheter.

Om man på detta sätt accepterar Sven Stolpes Birgitta som en typisk stolpesk romanfigur – kan man i samma mån acceptera henne som vetenskapligt tecknad historisk gestalt?

Det måste sägas att Stolpe redan i sitt stora verks yttre gestalt gjort det över hövan svårt för sina läsare att ta ställning till den frågan. Ingen notapparat, ingen bibliografi förekommer; en generell hänvisning till Birgit Klockars förträffliga arbete »Birgitta och böckerna» kan inte anses fylla denna brist. Det personregister som faktiskt finns lämnar åtskilligt övrigt att önska, liksom en del andra irriterande detaljer. Tyrgils Knutsson förekommer på mer än det enda registerade stället, där han dessutom kallas för Torgils; författaren har inte kunnat bestämma sig för om drottning Blanka av Namur skall bli svenska, eller behålla sitt franska namn. Hur många och vilka av sina äkta män den muntra Johanna mördade blir inte helt klart för läsaren. Den Ludvig den store av Ungern registret noterar och som enligt Stolpe tages av daga (II:226) den 8 november 1366 anses eljest ha levat till 1382; andra småting att förtiga.

Mer besvärande blir det att treva i mörkret när Stolpe, på tal om Birgittas försök att medla i hundraårskrigen hänvisar till »ett manuskript i Cambridge», vars innebörd han med rätta karakteriserar som »smått sensationellt». Vilket manuskript? Är det med säkerhet äkta? Ja, säger Stolpe – »engelska kännare som jag rådfrågat anser det utslutet att detta brev skulle kunna vara en förfälskning». Utmärkt; och så mycket mer angeläget då att vi snarast möjligt får närmare besked, både om det sensationella manuskriptet och om de engelska kännare som är så säkra på sin sak.

En eller annan gång kan man stämmas till eftertanke inför Stolpes sätt att utnyttja mer allmänt kända och redovisade källor.

Med allt fog betonar författaren, att man när det gäller förhållandet mellan Birgitta och hennes dotter Katarina inte kan fästa någon vikt vid Katarinas »särdeles romantiserade och smaklöst utstofferade legendariska biografi som tillkom långt in på nästa århundrade eller nästan åttio år efter att allt detta inträffade». Sant som sagt – »hur kunde en generalkonfessor i nästa århundrade veta besked om

ömtåliga ting, som Katarina med säkerhet aldrig hade skvallrat om?» (II:73). Ja, hur?

Saken är bara den att läsaren – måhända med ett leende – några sidor längre fram noterar vad Stolpe skriver om Katarinas odåga till bror, Karl Ulfsson. Denne har, får vi veta, med »fräck tilltaggenhet» och »otrolig taktlöshet» skällt ut sin syster och hennes man Eggard van Küren för att de inte fullbordat sin sexuella förening (en kyskhet enligt Birgittas föredöme i sitt äktenskaps unga år, som bekant).

Källan råkar nu vara densamma som nyss så kraftfullt avfärdades: i fallet Karl »måste man nog sätta tro» till den, heter det. Tro det?

I varje fall kan *någon* grund för skepsis kanske sökas i Stolpes egen, korrekta, iakttagelse att den skandalösa episoden skulle ha passerat medan Birgittas man ännu levde (II:94). Han dog 1344. Jungfru Katarina föddes 1332. Enligt en sakkunnig bedömare ansåg man i Birgittas miljö att det var naturligt »om de unga väntade en tid innan de på allvar kunde börja leva som äkta makar», när det gällde »mycket tidigt ingångna äktenskap».

Den sakkunnige är Sven Stolpe, (Birgitta i Sverige, s. 41).

Leif Carlsson

Stephen J. Greenblatt: *Sir Walter Raleigh. The Renaissance Man and His Roles*. Yale University Press. New Haven and London 1973.

Då Sir Walter Raleigh en höstdag år 1618 besteg den schavott som inkom för hans räkning hade uppförts på gamla borggården i Westminster, hälsade han leende på de vänner och fiender som kommit tillstädes och började därefter, sedan tystnad bjudits, ett avskedstal som kom att räcka i trekvarts timma och som fick karaktären av ett patetiskt försvar för allt han gjort och varit. När han talar färdigt delade han ut klädesplagg och pengar bland dem som stod närmast, provade med fingret bilans egg och godkände den, bad bödeln att hugga till så snart han själv gav ett tecken med handen och föll så på knä framför stupstocken och lade sitt huvud till rätta – alltjämt med bevarat sinneslugn. Efter en kort stund höjde han så ena handen, men då hugget likväl dröjde ropade han till bödeln: »What dost thou fear? Strike man!» I nästa ögonblick föll hugget. Föreställningen var över.

En föreställning var det nämligen – i varje fall enligt vad Stephen J. Greenblatt gör gällande i det kapitel varmed han inleder sin monografi om Raleigh, varifrån detta referat har hämtats. *Raleigh's Final Performance* är den rubrik han har givit det.

Greenblatt påpekar att historikerna har kunnat visa upp att Raleighs politiska förflutna ingalunda

var så fläckfritt som han själv gjorde gällande i sitt avskedstal – med Gud som vittne – och att han givetvis själv måste ha varit medveten om detta. Dessutom måste det ju hela tiden, medan han talade, ha stått bittert klart för honom att vad han än kunde andraga till sitt försvar, domen över honom ändå skulle stå orubbligt fast. Den var inte grundad på hans gärningar utan på kungens, Jakob I:s, skuggrädsla och hat. Men det var inte heller vare sig till monarken eller till de lagkloka män som på hans uppdrag givit rättslig motivering åt justitiemordet som Raleigh riktade sina ord; över deras huvuden vände han sig till hela sin engelska samtid och – framför allt – till eftervärlden.

I den situationen hade det avgörande betydelse inte bara hur orden föll utan också och i än högre grad hur den dödsdömda agerade på den scen vartill han förvandlats schavotten. Uppenbart är också att tal och aktion i förening fick avsedd verkan. Raleigh vann en martyrgloria som sent skulle blekna. Rundhuvudena betraktade honom, den arrogante aristokraten som endast hade haft förakt till övers för puritanerna, som en föregångsman i kampen mot tyrannväldet och för folkets frihet; i rätttegången mot Karl I återopades han hart när som ett samtida vittne, och ännu hundratals år senare gav hans avsked till livet åter-skall i den politiska debatten.

I en roll av helt annat slag uppträder Raleigh i den berömda episod som Walter Scott återger i sin roman Kenilworth – den då drottning Elisabet vid ett besök i Greenwich stannade tvekande inför en gytjepöl på vägen och han med ett raskt grepp häktade av sig sin mantel av kostbart tyg, besatt med ädla stenar, och bredde ut den framför hennes fötter. Det var en teatralisk gest av det slag som drottningen förstod att uppskatta, van som hon var att själv agera i roller av olika slag, förtjust i att göra det och skicklig i att beräkna effekten av sitt uppträdande. Hon var ett barn av samma tid som Raleigh – en tid, då enligt Greenblatt konsten och livet var så nära förenade med varandra som kanske aldrig förr eller senare, och då var och en som strävade mot mål högre än vardagens måste förstå att forma sitt eget liv till ett konstverk, till en roll med fast utmejslade konturer. I viljan och förmågan att på detta sätt gestalta sitt öde som ett drama ser Greenblatt kärnan i Raleighs väsen men också ett grunddrag i renässansen i dess helhet. Han återfinner det, som redan antytts, också hos Elisabeth – bland andra.

En association till den engelska renässansens och inte minst till Elisabets eget starka teaterintresse ligger ju här nära till hands. Greenblatt visar också med förträffliga belägg hur högt skattad och flitigt utnyttjad teatermetaforen – parallellen mellan scenens liv och verklighetens – var inte bara i England, där Raleigh själv och givetvis

Shakespeare lämnar de bästa bevisen, utan också inom spansk och italiensk renässans, där han redovisar material från författare som Vives, Pico, Castiglione och Machiavelli. Han följer temat genom medeltiden till senantiken och söker dess rot i den livsinställning som har fått ett konstnärligt fulländat uttryck redan i Jobs bok. Därmed är också sagt att han finner dess grundton vara en pessimism på gränsen till förtvivlan. Vi rör oss – med Macbeths ord – ett par timmar på en trång scen, utanför vars kanter allt är kaos och dimma, och mörker är vad som väntar oss då den korta föreställningen är över.

Ett bottenläge i Raleighs författarskap när denna pessimism i dikten *The Lie*, som Greenblatt underkastar en grundlig analys, delvis betingad av att man velat draga Raleighs upphovsmannarätt i tvivelsmål, men den återfinns också i hans prosa, exempelvis i hans brev och i hans stora arbete *The History of the World* – förmäld med vad Greenblatt kallar hans *nostalgia*, en vemodsfull längtan tillbaka till gångna tider med ljusare dagar och till en skönhetsvärld som grusats. Också här skulle tack-samma jämförelser kunna göras med italiensk renässans, främst med Tasso. Greenblatt avstår från dem, men inskarper skillnaden mellan denna livströtthet och medeltidens världsförakt, dess *contemptus mundi*. Denna hade som bakgrund en förvisning om en annan värld bortom livets gränser, en värld där rättvisan skulle segra och martyren få sin lön. Tron på den världen saknas väl inte helt hos Raleigh – det finns enligt min mening mer av den än vad Greenblatt vill medge – men till någon fast förvisning stiger den, såvitt vi vågar döma, aldrig.

Däremot inrymmer Raleighs livsåskådning en stark tro på människans förmåga att inte bara spela sin roll på världsscenen utan också själv utforma den.

Det ligger onekligen något av en paradox i detta, men Greenblatt visar övertygande att det är just i kraft av den paradoxen som Raleigh förmår spela sin roll vid Elisabets hov – som ingalunda enbart var den vackre och bortskämda gunstlingens – skapa sin diktning – som ingalunda var avsedd endast för förbrukning vid hovet – skriva sitt stort anlagda verk om världens historia – som visserligen aldrig fördes längre än till århundradena närmast före vår tideräkningens början – och företaga sina vågsamma för att inte säga våghalsiga upptäcktsfärder – av vilka den sista, den till Guayana, blev den omedelbara orsaken till den process som förde honom till stupstocken.

Greenblatt framhåller själv, att det inte är någon levnadsteckning i vanlig mening han velat skriva, utan att hans avsikt har varit att ge en karaktäristik av renässansmänniskan, »aktören, »rollformaren» Raleigh. Detta har lett till ett avsiktligt väl-

jande och vrakande bland materialet och till vad han själv kallar en starkt förenklad – *oversimplified* – teckning. Det är också åtskilligt man saknar i hans framställning. Så skulle man t. ex. gärna ha sett att han åtminstone antytt något av den betydelse som ett sådant litterärt tidsmode som eu-phuismen av allt att döma haft för Raleighs prosastil, vilken han underkastar en tämligen uddlös kritik. Det är vidare givetvis fullt berättigat att som han gör påvisa skillnaden mellan medeltidens livsinställning och renässansens, men av ännu större intresse hade det enligt min mening varit att draga ut linjen också framåt – till barocken. Här kunde Calderón ha lämnat förträffligt åskådningsmaterial – just på tal om teatermetaforen.

Invändningar kan man emellertid, som bekant, alltid roa sig med att göra. I detta fall måste de sägas våga lätt mot det som ger Greenblatts bok dess värde: en omsorgsfullt genomförd, kringstynt analys av ett författarskap och ett liv som i sig innesluter något av det som var kärnan i engelsk renässans.

Gustaf Fredén

Jacob Worms skrifter. Udgivet af Erik Sønnerholm, I-II. Kbhvn 1971.

Erik Sønnerholm: *Jacob Worm. En politisk satiriker i det syttende århundrede.* Mit deutscher Zusammenfassung. Diss. Kbhvn 1971.

En svensk litteraturforskare som strövar i Köpenhamn kan inte annat än häpna över den danska litteraturforskningen, dess livaktighet, djärvhet och bredd. Om tänkbara orsaker till skillnaden gentemot den svenska skall här inte ordas. Men man har skäl att uppmärksamma att i Danmark är den äldre litteraturen lika väl tillgodosedd som den nyare. Inte minst gäller det textutgivningen, som också är det primära. I dansk bokhandel, ja öppet och på framträdande plats i skyltfönstren, finner man nu moderna utgåvor av en rad barockverk, Bordings *Den danske Mercurius*, Reenberges *Digte*, Naurs *Golgotha paa Parnasso*, för att nämna några. Det är Munksgaards förlag som tagit detta initiativ. Att det finns en marknad i Danmark för den äldre litteraturen visas också av att Köpenhamns universitet för ett par år sedan kunde ge ut en tvåbandsantologi *Dansk barokdigting 1600–1750*. Utgivare var universitetslektorn Erik Sønnerholm.

Sønnerholm var väl skickad för uppgiften. Sedan flera år tillbaka arbetade han med utgivningen av Jacob Worms dikter. Jacob Worms författarskap hör inte rent litterärt till de främsta, men Worms biografi och diktning är sammanflätad med styvfadern Kingos, och som person är Worm av-

gjort intressant för den som vill lära känna den danska barockens samhälle. Worm var besvärlig för sin samtid men han har inte varit mindre besvärlig för sin framtida editor. Hans författarskap består till största delen av oftast anonyma paskiller och satirer som inte trycktes – och inte kunde tryckas – utan spreds genom avskrifter. Blott få avskrifter är samtida. Avskrifterna är spridda över ett stort antal arkiv över hela Norden.

Tolkningen av texterna har bjudit på problem jämförliga med dem insamlingen och redigeringen inneburit. Det hör till denna dikts natur att den är full av anspelningar på aktuella företeelser som det nu ofta är svårt att identifiera. Utgivaren måste ha eminent kännedom om tidens politiska och privatpersonliga förhållanden. Erik Sønnerholm besitter alla dessa egenskaper och dessutom en påfallande motvilja mot alla äventyrligheter och lösa hypoteser. Resultatet har också blivit en edition som måste anses förebildlig för den som sysslar med utgivning av detta slags litteratur.

De anmärkningar som kan göras är också få och i grunden betydelslösa. För min del har jag en känsla av att utgivaren varit alltför försiktig vid dateringen av handskrifterna, som tycks mig ibland bli alltför sen. Beträffande en handskrift är det påtagligt: Palmskiöld 392 kan inte härröra från 1740–50, som utg. säger s. 181, utan de där ingående texterna måste ha tillkommit tidigare, som också säges i redogörelsen för handskriften s. 454. På ett ställe är kommentaren motsägelsefull och vilseledande. I kommentarhäftet s. 155 och 157 diskuteras planetfiktionen i »Phaenomenon Parisiense». Kommentatorn tycks inte vara klar över att man under 1600-talet räknade solen och månen – däremot inte jorden som det står s. 157 – till planeterna. Worm kan därför med rätta tala om att Mercurius (=Münster) anslöt sig till de sex planeterna.

Till utgåvan har Sønnerholm lagt en mäktig monografi över Worm, på vilken han disputerade 1971. Den har närmast traditionell biografisk karaktär, något som är väl befogat då den avser en diktare vars hela verk är intimt förbundet med hans yttre levnadsförhållanden. Betoning ligger som underrubriken omtalar på den politiska satiren. Sønnerholm framhåller emellertid med rätta – fast kanhända onödigt ofta – att Worm aldrig blir någon verklig samhällssatiriker. Drivkraften till hans diktning var inte så mycket social indignation som personliga antipatier. Först den sista stora satiren, »Idola Jeroboami», riktar sig inte mot personer utan mot samhällssystemet som sådant, mot det danska enväldet. Men även i denna dikt har kritiken sin begränsning.

Avhandlingens tråkiga och skröpliga skal röjer inte att därinnanför döljer sig en utomordentligt välskrivnen och ofta underhållande skildring av ett